

## خداشناسی در لینگه پورانه<sup>۱</sup>

ولی عبدی<sup>۲</sup>

استادیار گروه ادیان و عرفان تطبیقی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

محسن شرفایی<sup>۳</sup>

پژوهشگر پژوهشکده علوم اسلامی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی، مشهد، ایران

### چکیده

لینگه پورانه جزء پورانه‌های شیوایی محسوب می‌شود و بنابراین خدای شیوه در این متن محوریت دارد. ویژگی‌ها، تجلیات و صور هشتگانه، بزرگی و عظمت شیوه نسبت به سایر ایزدان در لینگه پورانه مورد اشاره قرار گرفته است. افزون‌براین، ایزد شیوه در این متن به صورت لینگه (قضیبی) پرستش شده است. البته در این پورانه غیر از شیوه از ایزدان دیگر هم سخن به میان آمده است، اما همه آن‌ها تجلیات شیوه و بنابراین تابع او هستند. اگر بتوان با رویکردهای خاصی به الوهیت در لینگه پورانه نگریست، باید گفت که تعدادی عبارات در این متن به نوعی حاکی از دیدگاه توحیدی هستند؛ یعنی شیوه را خدایی واحد و متعالی معرفی می‌کنند. تعدادی دیگر نشان‌دهنده نگرش هنوئیستی هستند، چرا که در کنار سایر خدایان، از برتری شیوه سخن به میان آمده است. اما در عین حال، نگرش غالب در آن نگاه وحدت وجودی است؛ چرا که همه جهان (عالم کبیر) و حتی انسان (عالم صغیر) بدن شیوه است. همه چیز از اوست و همه چیز اوست و همه چیز به او باز می‌گردد. او هم متعالی و هم ساری و جاری در جهان است.

### کلیدواژه‌ها

شیوه، شکتی، لینگه پورانه، ویاسه.

۱. تاریخ دریافت: ۹۶/۱۲/۱۴ تاریخ پذیرش: ۹۷/۰۹/۳

۲. پست الکترونیک (نویسنده مسؤول): V\_abdi@ferdowsi.um.ac.ir

۳. پست الکترونیک: Sharfa3700@yahoo.com

### مقدمه

در طول تاریخ، هر دینی درباره خداوند دیدگاه خاصی ارائه کرده است. حتی شخص بودا با این که در ابتدا راجع به خداوند آموزه مشخصی اعلام نکرد، اما بعد از مرگ وی، پیروان اش تعالیمی را درباره الوهیت مطرح کردند. در تفکر کلاسیک هندویی، خدای شیوه در کنار برهما و ویشنو تنها دارای خویشکاری نابود کنندگی است و تصویری که از او ارائه می شود خدایی است که همواره دارای صفات جلالی است و مسکن او گورستان‌ها و خرابه‌هاست. ایزد شیوه شخصیتی از تثلیث هندویی (تریمرتی)<sup>۱</sup> است که اسطوره‌های فراوانی از دوره ودایی تا پورانه‌ها در موردش مطرح شده است به گونه‌ای که از کنار هم قرار نهادن آن‌ها تصویر مبهمی از این ایزد به دست می‌آید. بنابراین به منظور فهم مقصود نویسندگان متون پورانه‌ای بایستی به سبک اسطوره‌ای بودن آن‌ها توجه داشت. با نگاه کلامی نمی‌توان به معنای باطنی پورانه‌ها پی برد؛ چرا که این مضمون در قالب زبان و سبک اسطوره‌ای و حتی عرفانی بیان شده است. نظر به این اسطوره‌های به ظاهر متناقض، تبیین جایگاه این ایزد در نظام خداشناسی هندویی ضروری به نظر می‌رسد. اصلی‌ترین مسئله این نوشتار تبیین نظام خداشناسی لینگه پورانه است و این که رابطه این ایزد با جهان هستی چگونه است؟ خداشناسی هندویی با محوریت شیوه در متون پورانه‌ای نسبت به تفکر سنتی هندو چه تحولاتی داشته است؟ چگونه می‌توان خدایی متعال را با جنبه‌های تشبیهی اش جمع کرد؟ در این مقاله کوشش شده است تا با استناد به متن لینگه پورانه و استفاده از سایر منابع هندویی تبیین روشن از جایگاه این ایزد در هستی‌شناسی هندویی ارائه دهیم به همین منظور ابتدا تفکر هندویی در باره این ایزد را تبیین نموده و در ادامه به جست‌وجو در لینگه پورانه پرداخته‌ایم.

### پیشینه و ضرورت تحقیق

در زبان فارسی درباره لینگه پورانه مطلب و منبع چندانی وجود ندارد، اما راجع به متون پورانه‌ای تعدادی آثار به چشم می‌خورند: از جمله پایان نامه دکتری با عنوان «مقایسه نظام

1. trimūrti

خداشناسی اسلام و آیین هندو در بحارالانوار و ویشنو پورانه<sup>۱</sup> که به مقایسه و ترسیم نظام خداشناسی در دو متن بحارالانوار و ویشنو پورانه پرداخته است. هم‌چنین باید از رساله دکتری دیگری با عنوان «جهان‌شناسی پورانه‌ای: ویشنو پورانه و وایو پورانه، در مقایسه با جهان‌شناسی قرآنی» یاد کرد که در آن به مقایسه هستی‌شناسی و جهان‌شناسی از منظر ویشنو پورانه و وایو پورانه و قرآن پرداخته شده است.<sup>۲</sup> در نهایت چند مقاله‌ای هم در رابطه با نظام هستی پورانه‌ای، ادبیات پورانه‌ای و جهان‌بینی پورانه‌ای وجود دارند که نوشتار حاضر ضمن یاری جستن از این آثار به رویکرد لینگه پورانه به خداوند می‌پردازد. درباره ضرورت تحقیق باید خاطر نشان ساخت که از آن‌جا که این متون آگاهی‌های بسیار مهمی درباره جنبه‌های مختلف تاریخ، تمدن و فرهنگ هندویی به دست می‌دهند، بررسی نوع نگاه متون پورانه نسبت به مبحث الهیاتی از اهمیت شایانی برخوردار است. به ویژه این متون حاوی دیدگاه‌های عامیانه هستند؛ یعنی برداشت عامه مردم از موضوعات مورد نظر را به دست می‌دهند. در نتیجه فهم و درک مضامین و سبک پورانه و ارائه آن به زبان فارسی ضرورت دارد.

هدف ما در این پژوهش، معرفی مختصر پورانه‌ها و تحلیل آموزه‌های لینگه پورانه درباره خداشناسی است. در لینگه پورانه آموزه خداشناسی به شکل منسجم و یکپارچه مورد اشاره قرار نگرفته است. بنابراین، ما با تبیین و تحلیل مضامین آن سعی خواهیم کرد نوع نگاه لینگه پورانه نسبت به الوهیت یا خداشناسی را با روش پدیدارشناسی مشخص کنیم.

## کلیات

«پورانه» واژه‌ای سنسکریت و در لغت به معنای «کهنه»، «اولیه» و «باستانی» است. برخی محققان بر این باور هستند که اصطلاح پورانه از ریشه «پورا» یعنی «قدیمی» و «نَو» به

۱. ایمانی خوشخو، محمد رسول، مقایسه نظام خداشناسی اسلام و آیین هندو در بحارالانوار و ویشنو پورانه، پایان نامه دکتر، استاد راهنما: علی موحدیان عطار، استاد مشاور: ابوالفضل محمودی، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، رشته ادیان و عرفان، ۱۳۹۴ش.

۲. شرفایی، محسن، جهان‌شناسی پورانه‌ای: ویشنو پورانه و وایو پورانه، در مقایسه با جهان‌شناسی قرآنی، پایان نامه دکتر، به راهنمایی دکتر ابوالفضل محمودی، دفاع شده در دانشگاه علوم و تحقیقات تهران، ۱۳۹۵ش.

معنای «جدید» گرفته شده است. در اصطلاح به معنای چیزهایی است که اگرچه مربوط به ادوار کهن اند، اما هنوز هم جدید محسوب می‌شوند و کاربرد دارند.<sup>۱</sup> ادبیات پورانه در نگاه کلی شامل دو بخش اصلی است که هر کدام مشتمل بر پورانه‌های متعددی است: ۱. مهاپورانه‌ها یا پورانه‌های بزرگ ۲. اوپه پورانه‌ها یا پورانه‌های کوچک‌تر. اصطلاح مهاپورانه که برای ۱۸ پورانه اصلی به کار می‌رود مربوط به دوره متأخر بوده و تنها در بهاویسیه پورانه به کار رفته است. بنابراین، اکنون ۱۸ پورانه اصلی وجود دارد. این پورانه‌ها به ستایش ویشنو، برهما و به‌ویژه شیوه اختصاص یافته‌اند. پورانه‌های کوچک‌تر به ستایش خدایی غیر از شیوه و ویشنو می‌پردازند. برای مثال، سوره پورانه به ایزد سوریه، گنشه پورانه به جایگاه و اهمیت ایزد گنشه می‌پردازد.<sup>۲</sup>

درباره تاریخ نگارش پورانه‌ها اطلاعات دقیقی در دست نیست. پورانه‌ها عمدتاً به نظم هستند و در پورانه‌ها کریشنه دوی پایه<sup>۳</sup> به عنوان نویسنده این آثار ذکر شده است. حتی نویسنده آن‌ها را ویاسه، که شخصیتی اسطوره‌ای است، نیز ذکر کرده‌اند. در سنت هندویی، دسته‌بندی وداها و نگارش مهابهاراته را نیز به ویاسه نسبت داده‌اند.<sup>۴</sup> اما در واقع مجموعه‌ای از نویسندگان، آن‌ها را به نگارش درآورده‌اند. در لینگه پورانه گفته شده است که کریشنه دوی پایه آن را در آغاز دوره دواپره به رشته تحریر در آورد.<sup>۵</sup> در نگاه طرفداران این متون، پورانه‌ها به عنوان شاخه‌ای از متون مقدس هندویی حتی در روزگار وداها وجود داشت و

۱. شرفایی، محسن، و ابوالفضل محمودی، «بررسی ادبیات پورانه‌های در دین و فرهنگ عامه هندو»، فصلنامه مطالعات شبه قاره دانشگاه سیستان و بلوچستان، سال ۷، شماره ۲۹، ۱۳۹۵ش، ص ۱۱۱؛

Kloetzli, W. Randolph, "Ptolemy and Purana: God's Born as Men", *Indian Philos*, Num. 38, 2010, p. 635; Bailey, Grey, "Puranas", *Encyclopedia of Hinduism*, Ed. By, Denise cush and others, Routledge, 2010, p.617; Mani, Vettam, *Puranic Encyclopaedia*, Delhi, Motilal Banarsidass, 1975, p.585.

۲. Rocher, Ludo, *A History of Indian Literature: The Puranas*, Wiesbaden, Harrassowitz, 1986, Vol. 2, p.48; Bailey, Ibid, pp.634-642.

۳. kṛṣṇa davipāyna

۴. ایمانی، محمدرسول، «بررسی مهم‌ترین مولفه‌های جهان بینی هندویی در متون پورانه‌ای»، معرفت ادیان، سال اول، شماره چهارم، ۱۳۸۹ش، ص ۱۶۸؛

Werner, Karel, *A Popular Dictionary of Hinduism*, Curzun, 1997, p.122.

۵. *The Linga Purānas*, (1973), Tr. By, A Board of Scholars, parts 1&2, first pub.

Delhi, 1973, Vol.1, pp. xv-xviii.

پس از *اتهرودا* به «ودای پنجم» معروف بودند. از نظر مکاتب ودایی، پس از این که *اتهرودا* به عنوان ودای چهارم شناخته شد، پورانه‌هایی مطابق هر ودا به وجود آمد؛ برای نمونه *اگنی پورانه* برای *ریگ ودا*، *وایو* برای *یجورودا* و *سوریه* برای *سامه ودا*.<sup>۱</sup> با این حال به نظر می‌رسد که این متون دست‌کم در سده سوم پیش از میلاد وجود داشته و تا دو قرن بعد قرائت می‌شدند. اما قدر مسلم این است که پورانه‌های کنونی در قرن پنجم میلادی به این شکل سامان یافته‌اند.<sup>۲</sup>

پورانه‌ها سرشار از روح بهکتی یا دلدادگی است و به این خاطر از متون مهم پرستندگان، شیوه، ویشنو و برهما به حساب می‌آید. برخلاف وداها که حکمت و معرفت خود را به زبان رمزی و نمادین بیان کرده‌اند، پورانه‌ها به سبک و زبان عامیانه نوشته شده‌اند. بنابراین، این متون صفات سه خدای مهم هندویی؛ یعنی برهما، آفرینشگر، ویشنوی محافظ و شیوه نابودگر را طوری بیان می‌کند که برای عوام قابل فهم باشد. در هر پورانه عمدتاً پنج موضوع مورد بحث قرار می‌گیرد. الف) خلقت اولیه ب) نابودی و بازآفرینی ج) دوران منوتره‌ها<sup>۳</sup> ح و خ) شجره نامه و سلسله شاهان قدیم.<sup>۴</sup> هر چند مضامین پورانه‌ها اسطوره‌ای و داستانی است، اما به نظر می‌رسد که می‌توان اطلاعات تاریخی اندکی هم در آن‌ها یافت. برای مثال وقتی از نام مکان‌های مقدس (از جمله بنارس) یا اشخاص شهیر یا خاندان پادشاهان بحث می‌شود به نوعی می‌توان گفت که مطالب تاریخی هم دارند. همچنین در مهابورانه‌ها علاوه بر پنج موضوع مذکور مطالب زیادی درباره اهداف چهارگانه حیات، به‌ویژه درمه، موکشه، آیین‌ها، عهد و پیمان‌ها و معابد وجود دارد. افزون بر این، عقاید مربوط به کیهان‌زایی در این متون عمدتاً برگرفته از *مهابهاراته* و *رامایانه* است.<sup>۵</sup>

۱. Bhattacharyya, Narendra Nath, *Indian Religious Historiography*, New Delhi, Munshiram Monohalal Publishers, 1996, Vol.1, p.236.

۲. Pargitter, F.E, "Purānas", *Encyclopedia of Religion and Ethics*, Ed. By, James Hastings, Edinburgh, 1918, vol.10, pp.454-455.

۳. Manvantaras: ادوار عالم

۴. سیمن، ویتمن، آیین هندو، علی موحدیان عطار، قم، مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان و مذاهب، ۱۳۸۲ش، ص ۴۴، پاورقی ۱؛ *linga*, vol. 1, chap. 68-69; *linga*, vol. 1, pp. xviii-xxiv, chap. 3.

۵. Bailey, *Ibid*, pp. 634-642; Wilson, H. H, *The Vishnu Purana, A System of Hindu Mythology and Tradition*, oxford, 1840, pp. III-IV.

### معرفی لینگه پورانه

لینگه پورانه به دو قسمت بخش می‌شود که هر قسمت به ترتیب دارای ۰۸ و ۵۵ فصل هستند. بخش اول مربوط به لینگه، عبادت آن، تأثیرگذاری لینگه و هم‌چنین داستان‌ها و حکایاتی راجع به پرستش آن است. افزون بر این، گزارش‌هایی دربارهٔ شکل جغرافیایی زمین، کوه‌ها، مردم، اقیانوس‌ها، هفت قاره، رودخانه‌ها، سیاره‌ها و... به دست می‌دهد. بخش دوم مربوط به افسانه‌هایی در مورد شکوه لینگه، ویژگی‌ها و صفات آن و در نهایت شرحی مفصل دربارهٔ مستهلک شدن روح فردی در روح والا یعنی پروردگار شیوه است. در لینگه پورانه شیوه هم در حالت نشکله<sup>۱</sup> (بی‌صفت) هم در حالت شکله<sup>۲</sup> (دارای صفت) توصیف شده است. احتمالاً آریایی‌های دوران ودایی تصویری از لینگه نداشتند و اولین بار در مه‌بهاراته به آن اشاره شده است. این نشان می‌دهد که در سده‌های اول یا دوم میلادی لینگه در سنت هندویی مورد توجه بوده است.<sup>۳</sup>

به طور کلی در لینگه پورانه علاوه بر الوهیت دربارهٔ مسائل مختلفی بحث شده است. مطالب آن به صورت حکایت و داستانی است که حکیم یا حکیمانی از فرزانه دیگری دربارهٔ مسئله‌ای به‌ویژه شیوه سوال کرده‌اند. او نیز در قالب داستان و حکایت در پی پاسخ برآمده است. لینگه پورانه دربارهٔ یوگه و نقاط اعمال یوگایی در بدن، راه‌های رسیدن به یوگه (مثل حبس نفس، مراقبه، ...) موانع اعمال یوگایی (مثل شک، جهل، وهم، ذهن پریشان و ...) بحث می‌کند.<sup>۴</sup> برای مثال در فصلی، پروردگار شیوه به برهما توضیح می‌دهد که وی در هر کلیه‌ای<sup>۵</sup> به شکلی نمایان شده است. در شوته کلیه سفید رنگ بوده و جامه‌ای سفید بر تن داشته و موی سفید، خون سفید و سیمای سفیدی داشته است و به این خاطر این کلیه به «شوته کلیه» معروف است. هنگامی که ایزد شیوه خود را به شکل جهانی ظاهر

1. niškala

2. šakala

3. Banerjea Jiten, "The Hindu Concept of God", *The Religion of the Hindu*, Ed. By, Kenneth w. Morgan, New York, 1953, p.64.

۴. *linga*, vol.1, ch.8, 9, 11.

۵. Kalpa : به هر دورهٔ بزرگ زمانی در کیهان‌شناسی هندویی یک کلیه می‌گویند.

کند، گایتری (الهه دئوه‌ها) نیز همین هیئت و صورت را به خود خواهد گرفت. آن کلبه به «ویشوَه رویه» معروف خواهد شد و شیوه وعده می‌دهد آن‌هایی که به این شکل جهانی وی معرفت دارند همواره نسبت به آن‌ها مشفق و سخاوتمند خواهد بود.<sup>۱</sup>

### پیشینه پرستش شیوه در دین هندوی

#### ایزد شیوه

از آن‌جا که در لینگه پورانه، شیوه (در حالت قضیعی) مورد ستایش قرار گرفته است در این‌جا به طور مختصر به ویژگی کلی شیوه در تفکر هندوی و پورانه‌ها اشاره می‌شود. این آیین به سنت‌هایی اشاره دارد که بر پرستش خدای شیوه و مظاهر او تمرکز دارند. بنا به نظر برخی محققان، پرستش خدای شیوه به چند هزار سال پیش از میلاد، یعنی به دوره ما قبل آریایی بر می‌گردد. بعدها با کشف مَهرهایی که در آن‌ها تصاویری شبیه خدای شیوه نقش شده بود، این فرضیه تقویت شد. مهر مشهور پشوپتی (شهریار موجودات) تصویر گاو نر شاخداری است که حیوانات دیگر او را احاطه کرده‌اند. به نظر می‌رسد که این تصویر، نمونه اولیه از شیوه به عنوان یک مرتاض و پشوپتی است.<sup>۲</sup> با آغاز کشفیات مربوط به تمدن کهن و بومی هند در هراپا، افق‌های تازه‌ای بر روی محققان گشوده شد. اولین تمثال‌های یافته شده با شکل ابتدایی آیین شیوایی و آیین فالوسی مرتبط بوده‌اند و حتی اجسامی نیز به شکل لینگه وجود داشته است.<sup>۳</sup> نظر دیگر این است که آیین شیوایی مربوط به قوم است و متون دینی آن‌ها یعنی آگمه‌ها نیز به لحاظ تاریخی قدیمی‌تر از ود/ها هستند. در این دوره تصور بومیان هند از شیوه و برداشت غرب از آیین فالوسی با یکدیگر تلاقی داشت. دیری نپایید که در غرب این تفکر از بین رفت، اما هندوها هم‌چنان آن را زنده نگه داشتند. علت از بین رفتن این تفکر در هند این بود که فرهنگ هندی توانست آن‌ها را در قالب

۱. *linga*, vol.1, Cha. 23: 2-3, 4, 7-12, 13, 14, 15-17, 18-21, 22-25.

۲. Flood, Gavin, (2004), "Śaiva", *The Hindu World*, Ed. By, Sushil Mittal & Gene Tursby, London & New York, Routledge, 2004, p.122.

۳. Bhattacharya, Ibid, pp. 72-73; Eliot, Sir Charles, (1998), *Hinduism and Buddhism: An Historical Sketch*, London, Cruzon Press, 1998, vol.2, pp.142-144.

معنوی دریاورد، اما در غرب بیشتر به جنبه مادی آن توجه شد.<sup>۱</sup> از اصلی‌ترین منابع درباره آیین شیوایی می‌توان به بخش‌هایی از *مهابهارتیه* و *راماینه* اشاره کرد که در آن‌ها اسطوره‌های مربوط به خدای شیوه آمده است. به نظر می‌رسد که خداباوری مبتنی بر رودره شیوه، پیش از همه در *شوتاشوتره* و *وپنیشد* که مقدم بر *بهگودگیتا* است، آمده است. در این جا، پروردگار شیوه خدایی است که به لطف<sup>۲</sup> او، روح از گردونه بازپیدایی رهایی می‌یابد.<sup>۳</sup> در *مهابهارتیه* نیز اشاره‌هایی به زهاد شیوایی شده است. در کنار این متون، *آگمه‌ها*<sup>۴</sup>، *پورانه‌ها* و متون تنتره‌ای قدیمی‌ترین منابع برای شناخت آیین شیوایی هستند.<sup>۵</sup>

هر چند در تفکر پورانه‌ای خدای ویشنو از جایگاه بالاتری نسبت به خدایان دیگر برخوردار است، اما در پورانه‌های شیوایی، ایزد شیوه دست کمی از خدای ویشنو ندارد. شیوه به معنای «فرخنده» است و برخی نیز شیوه را لقبی برای رودره می‌دانند که در *ریگ-ودا* به آن اشاره شده است. به عبارتی دیگر، نام *مهادیو* یا *شیوه* در *ریگ ودا* ذکر نشده بلکه نام دیگر وی که شاید رودره باشد در آن به کار رفته و سروده‌ای هم به رودره اختصاص یافته است.<sup>۶</sup>

۱. Bhattacharya, Ibid, pp.73ff.

۲. Prasāda

۳. Flood, Ibid, p.122; Rapson, E.J, *The Cambridge History of India*, Ed. By, E.J Rapson, London, Cambridge at the University Press, 1922, vol.1, p.162.

۴. «آگمه‌ها» به معنای متونی هستند که «به ما رسیده اند» و متعلق به دراویدیان بوده‌اند (Dasgupta, 1922-1955, vol.5, pp.96-97). *آگمه‌ها* از نظر تاریخی قدیمی‌تر از *وداها* هستند و بخش‌های آیینی و خلسه‌ای آنها به تنتره معروفند (Bhattacharya, 1993, vol.1, pp.75-76). مهم‌ترین متن شیوایی پورانه‌ای همان *وایو پورانه* است. در *وایو پورانه* جایگاه خدای شیوه در *وداها* و نزد عامه و جنبه‌های مختلف آن (چه مربوط به گذشته و چه عصر حاضر) همگی مورد توجه قرار گرفته است (Bhattacharya, 1993, vol.2, p.563).

۵. شرفایی، همان، صص ۳۰ و به بعد؛ Bhattacharya, Ibid, vol.1, p.98.

۶. جلالی نائینی، محمد رضا، *ریگ ودا*، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۲ش، صص ۴۶۹-۴۷۰؛

Eliot, Sir Charles, *Hinduism and Buddhism: An Historical Sketch*, London, Cruzon Press, 1998, vol. , p.141; Jacobs, Stephen, *Hinduism Today*, London, Continuum International Publishing Group, 2010, p.21; Flood, Ibid, p.122.



### رابطه خداشناسی با هستی‌شناسی در لینگه پورانه

در نظام خداشناسی لینگه پورانه ایزد شیوه خدای برتر توصیف شده است و سایر ایزدان تجلیات وی هستند. هر چند او اسامی و اشکال متعددی دارد، اما در واقع ایزد واحدی است و غیر از او هیچ چیزی وجود واقعی ندارد. حتی تمام تکثرات و موجودات جهان وهمی بیش نیستند، بنابراین فقط ایزد شیوه موجود واقعی است. اما نویسندگان پورانه احتمالاً برای این که این مفهوم را برای عوام قابل فهم سازند، آن را در قابل اسطوره لینگه و مفاهیم مرتبط با آن بیان کرده‌اند.

### ایزد شیوه و مظاهر آن در لینگه پورانه

شیوه در پورانه‌ها یوگی بزرگ، رقصنده والا، پشوپتی معرفی شده است. رقص وی تاندو<sup>۱</sup> نام دارد که آن را در میان ارواح و موجودات آسمانی و در حضور ایزدان به شکرانه شکست دیو «داروکه» انجام داد.<sup>۲</sup> افزون بر این، شیوه عمدتاً با عنوان پشوپتی (پروردگار رمه) پرستش شده است و تمام خدایان دیگر هم‌چون رمه شیوه هستند. شیوه اوتاره‌هایی ندارد اما پرستندگانش به وی حدود ۲۸ تجسد نسبت داده‌اند.<sup>۳</sup> به طور خلاصه باید گفت شیوه منجی جهان است و بر مرگ غالب می‌شود؛ زیرا خودش زمان و از زمان برتر است. وی آموزگاری است که در سکوت به حکما موسیقی، یوگه، معرفت و سایر انواع علوم می‌آموزد. او رقصنده و پروردگار رقصندگان است و خدای مذکری است که با نیروی مونث-اش (شکتی) اتحادی جدا نشدنی دارد. وی نیمه مرد و نیمه زن است. شکل حیوانی شیوه به صورت گاو نر است و ناندین (شادی) نام دارد. نماد او لینگه است که مقدس‌ترین وسیله پرستش است. لینگه از دو اهمیت برخوردار است: هم لبریز از نیروی خلاقانه است و هم قدرت یوگایی دارد تا تخم کیهانی را حفظ کند.<sup>۴</sup>

1. tāndava

۲. *Linga*, vol.2, 106:25-28.

۳. pargitter, *Ibid*, pp.447-455; *linga*, vol.1, cha. 24.

۴. Kramrisch, Stella, "Siva", *Encyclopedia of Religion*, Ed. By Mircea Eliade,

### اسطوره لینگه و نظام هستی‌شناختی در لینگه پورانه

در لینگه پورانه در سروده‌ای مشخصات لینگه اهمیت و عظمت آن مورد اشاره قرار گرفته است. در این سروده گفته شده است که در وسط اقیانوسی، برهما و ویشنو بزرگی و عظمت خود را به رخ هم می‌کشند. آنان با هم درگیر می‌شوند، که در این حین لینگه به صورت ستونی از آتش در وسط اقیانوس و در پیش روی آن‌ها ظاهر می‌شود. در این هنگام ویشنو و برهما در پی شناختن این ستون برمی‌آیند که ویشنو تبدیل به گراز وحشی می‌شود و مدام کوچک و کوچک‌تر می‌گردد. اما برهما به صورت قویی درآمده و بزرگ و بزرگ‌تر می‌شود؛ ولی باز هیچ کدام نمی‌توانند ریشه لینگه را پیدا کنند. سرانجام، صدای شیوه از میان آتش شنیده می‌شود و ویشنو به عظمت برهما پی برده و او را ستایش می‌کند. برهما در این سروده می‌گوید لینگه همان پرده‌خانه<sup>۱</sup> (ماده اولیه جهان، یعنی پرکریتی) و شیوه زیربنای<sup>۲</sup> آن است. هم‌چنین برهما خودش را خالق و نابودکنندهٔ جهان، محرک پرکریتی، منشأ روح جهان و ویشنو خود را خالق، محافظ و نابودکننده جهان توصیف می‌کند، و می‌گوید هر چه در جهان است جنبنده و ناجنبنده با من یکی است و تحت نفوذ من قرار دارد. احتمالاً متون پورانه‌ای در تبیین جهان‌شناسی متأثر از مکتب سانکهایه بوده‌اند؛ چرا که چنین سلسله مراتبی در آن مکتب هم به چشم می‌خورد.<sup>۳</sup> معلوم می‌شود که هم برهما و هم ویشنو خود را دارای سه ویژگی ستوه، رجس و تمس (آفریدگار، محافظ و نابودکننده) می‌دانند. هم‌چنین ویشنو به همسانی‌اش با کل جهان اشاره می‌کند که حاکی از نوعی نگرش وحدت وجودی<sup>۴</sup> است. اما شیوه خود را برتر از برهما و ویشنو می‌داند؛ چرا که اذعان می‌کند برهما جلد جهان از پهلوی راست من و ویشنو روح جهان از پهلوی چپ من به وجود آمده‌اند. از سخنان شیوه دیدگاه توحیدی استنباط می‌شود؛ زیرا می‌گوید «ای ویشنو من پروردگار شیوه هستم، آلوده نشدنی، من خودم را تحت نام‌های برهما، شیوه و رودره به سه شکل تقسیم

New York and London, 1987, vol.13, pp.338-340.

1. pradhāna

2. substratum

۳. *Linga*, vol.1, Cha.17, pp.37-38, 39-43, 82,

4. pantheistic

کرده‌ام [در نتیجه] فعالیت‌های آفرینش، محافظت و ویرانی متعلق به من است». شیوه که شکل لینگه را به خود می‌گیرد و همسری دارد به نام او ما دارای صفات و القاب متعددی است و پروردگار وداها، سمرتی‌ها، ستاره‌ها، سیاره‌ها، رودخانه‌ها، پرچاپتی‌ها و علت دهرمه... است.<sup>۱</sup>

داستان دیگری هم در مورد لینگه نقل می‌شود که روزی شیوه به شکل زاهدی عریان وارد جنگل شد. در آن جنگل گروهی از حکیمان بزرگ قربانی‌هایی تقدیم می‌کردند. همسران حکما با دیدن نور بدن شیوه مغلوب شهوت شدند. حکما با دیدن این وضعیت آن قدر به شیوه ناسزا گفتند که آلت وی روی زمین افتاد، اما سپس بزرگ و بزرگ‌تر شد و کل زمین و جهان را فرا گرفت. در نهایت شیوه خود را به شکل خدای والا نمایان ساخت و به حکیمان گفت آن‌ها را در صورتی می‌بخشد که وی را در شکل لینگه عبادت کنند.<sup>۲</sup> لینگه علاوه بر این که نشانه نیروی خلاقانه شیوه است نماد ستون کیهانی، کوه مرو، ناف زمین نیز محسوب می‌شود. شایع‌ترین شکل لینگه در معابد، پایه مدوری است که بر روی سنگ مدوری قرار دارد که نشانه یونی (نیروی مونث) است.<sup>۳</sup> مشاهده می‌شود که فرآیند آفرینش در لینگه پورانه به زبان اسطوره‌ای بیان شده است. شیوه از مرتبه محض و بسیط خود فرود می‌آید و شکل لینگه به خود می‌گیرد و بدین ترتیب دست به آفرینش کیهان می‌زند. در این جا همه کیهان، بدن شیوه به حساب می‌آید. اما او در عین حال فراتر و متعالی‌تر از همه ایزدان و موجودات است.

### پرستش لینگه

همان‌طور که گفته شد یکی از مهم‌ترین مظاهر شیوه، لینگه است که به صورت گسترده و عمومی پرستیده می‌شود. به نظر برخی محققان، احتمالاً متعلق به فرهنگ پیش‌آریایی بوده است و به معنای قدرت یا نیروی الهی است که بعدها نمادی برای حاصل‌خیزی و باروری شد. برخی برآنند که پرستش لینگه شیوه یا همان فالوس یا آلت قضیبی در این شکل،

۱. *Linga*, vol.1, Cha.19, pp.2-3, 12, Cha. 3, pp. 6 ff, Cha. 24, p.1, 4-11ff.

۲. Smith, Travis, "Siva", *Encyclopedia of Hinduism*, Ed. By Denise Cush and others, Routledge, 2010, pp.799-803.

۳. Werner, *Ibid*, p.96.

مربوط به دوره متأخر است که در آن خدای شیوه بالاتر از همه خدایان و دربردارنده همه چیز است. هم‌چنین آموزه‌های مربوط به همتای مونث آن یعنی یونی، چگونگی ساختار و نحوه پرستش آنها تنها در پورانه‌های متأخر یاد شده است. در *وامنه پورانه*، این قوه مؤنث با پاروتی و در *پدمه پورانه* با سیتا یکی است. در این متون از شکتی یا همان نیروی زنانه که بیشتر حالت انتزاعی دارد، سخن رفته است.<sup>۱</sup> با وجود این، لینگه پورانه از مهم‌ترین متونی است که در آن از پرستش شیوه به صورت لینگه گفتارهایی آمده است.<sup>۲</sup> معمولاً نماد لینگه و یونی را در حال ترکیب با یکدیگر نشان می‌دهند به گونه‌ای که لینگه در مرکز یونی قرار دارد. این تصویر نماد اتحاد خلقت است که هم باعث ایجاد جهان و هم حفظ آن می‌شود. شیوه و همسرش نمادهای جنسی مخالف یکدیگر هستند. آن‌ها نمونه‌های اولیه پدر و مادر نخستین جهان‌اند که خودشان محصول تقسیم اصل نخست به دو شاخه اصلی هستند که دوباره به یکدیگر می‌پیوندند.<sup>۳</sup>

#### ستایش ایزد شیوه

فصل‌های ۳۱ و ۳۲ لینگه پورانه به مدح و ستایش ایزد شیوه اختصاص دارد. در این سروده‌ها شیوه با القاب و صفات متعددی ستایش می‌شود که همه این‌ها نشانگر بزرگی و عظمت او است. شیوه در این سرودها صورت پسرش گنشه را که همان فیل است، دارد و روح تمام موجودات زنده است. در نظام سانکھییه پروروشه، در میان دئوه‌ها، ایندره، در میان جانوران، شیر، در بین حیوانات گاو نر و در میان انسان‌ها پروردگار است. هنگامی که در پایان جهان، آتش شیوه همه موجودات جنبنده، ناجنبنده، خشم، شهوت و نفرت را از بین ببرد، پیروانش به او روی می‌آورند و نجات خود را از او می‌طلبند او برای اشخاصی که بر نفس خود کنترل ندارند، غیرقابل دسترس است. وی هست، آنگونه که هست و به هر

۱. Pargiter, Ibid, p.452.

۲. Conio, Caterina, "Puranas", *Encyclopedia of Religion*, Ed. By, Mirca Eliade, New York, Macmillan, 1982, vol.12, pp.86-89.

۳. Zimmer, Heinrich, *Myths and Symbols in Indian Art and Civilization*, Ed. By, Joseph Campbell, Washington, Bollingen Foundation, 1946, pp.127-128; *Linga*, Vol. 1, 27: 12, 24, 37, 40-45; vol. 1, Cha. 31, pp.6-17

شکلی که باشد پیروانش او را به همان صورتی می‌بینند که برهما دیده است. حتی کسانی که فاقد اخلاص هستند، اگر به طور تصادفی فقط یکبار شیوه را بپرستند او ثواب متناسب آن‌ها را می‌دهد.<sup>۱</sup>

هم وجود و هم لاجود، اشکال شیوه هستند. هیچ چیزی غیر از شیوه وجود ندارد و چون شیوه پروردگار وجود و لاجود است، «سَدَسْتِپَتِی» نامیده می‌شود. زوال‌پذیر و زوال‌ناپذیر شکل‌های متجلی و نامتجلی شیوه هستند و چیزی بزرگ‌تر از او وجود ندارد. شیوه پَرَمَشُورَه هم نامیده می‌شود؛ چون منشأ فرد و جمع است. به عبارتی هم افراد و هم کل جهان از او به وجود آمده‌اند و شیوه هر دوی آن‌ها است. شیوه در شکل برهمن هم ستایش می‌شود، وی نه آغازی دارد و نه پایانی، او همه چیز است، بزرگتر از او و غیر از وی چیزی وجود ندارد. او ازلی و غیر ازلی و تنها موجود قدیم است، چیزی غیر از او وجود ندارد، در میان تمام موجودات، نخستین است، او هم پرکریتی و هم پرروشه است، شیوه حقیقت همه جا حاضر است، پروردگار آبها است او خود آبهاست، آتشی مشتعل، مذبج قربانی است، ایزد شیوه همان ریگ ودا، بیجور ودا، سامه ودا، اتهره ودا است. او خدایی خود زاست. معرفت کامل، یادگیری وداها، تقدیم پیشکش‌ها به خدایان، تقدیم قربانی‌ها، توبه، پیشکش هدایای سخاوتمندانه، مطالعه وداها جزء عبادت شیوه محسوب می‌شوند. اما بهترین نوع عبادت شیوه داشتن ایمان به اوست. او در پاسخ به سوال برهما می‌گوید «ای برهمایی که از نیلوفر به دنیا آمده‌ای، من فقط از طریق ایمان در اختیاران قرار می‌گیرم».<sup>۲</sup>

در لینگه پورانه برای شیوه هزار و هشت اسم ذکر شده است که هر کدام هم معنای خاصی دارد و هم چنین نشانگر عظمت شیوه در نزد پیروانش هستند. می‌توان گفت که معانی اسامی شیوه هم ازلیت و ابدیت او را نشان می‌دهند و هم نشانگر قدرت، خشم و غضب وی هستند. در لینگه پورانه گفته شده که هر کس این اسامی را ذکر یا به آن‌ها گوش یا آن‌ها را به برهمن نقل کند، ثواب هزار اسب قربانی را کسب می‌کند. حتی برای این‌که قاتل برهمن، شخص دایم‌الخمر، سارق، قاتل مادر و پدر و ... به رهایی برسند باید هر روز

۱. *linga*, vol. 1, Cha. 31, p.20, 21-22; Cha. 36, pp.2, 5-6, 7, 8, 12-16, 1-4.

۲. *linga*, Vol. 2, Cha. 15, pp. 3-7, 11, 15-18, Vol. 2, Cha. 17, pp. 10-13, 15-16, Vol. 1, Cha, 10, p. 53

سه بار به مدت یکسال این اسامی را ذکر کنند.<sup>۱</sup>

### تجسدهای شیوه

شیوه در لینگه پورانه بیست و هشت تجلی دارد که در هر دوره‌ای به شکلی متجلی گشته است. همه صفات و تجلی‌های وی نشان از بزرگی و عظمت او در نزد پیروانش دارد. شیوه در پاسخ به سؤال برهما مبنی بر این‌که در چه زمانی و در چه دوره‌ای اشکال مختلف شیوه دیده خواهد شد و این‌که آیا وی از طریق توبه یا مراقب یوگایی رؤیت خواهد شد؟ پاسخ می‌دهد که «فقط با مراقبه می‌توان این تجسدها را فهمید؛ بنابراین توبه، سلوک، هدایا و آیین‌های مقدس، زیارت مکان‌های مقدس و قربانی‌ها و مطالعه وداها، ثروت و انواع مختلف معرفت نمی‌تواند به انسان‌ها کمک کند که مرا رؤیت کنند.<sup>۲</sup> او در هر دوایره به شکل معینی متجسد خواهد شد. برای مثال در دوایره نخست با عنوان حکیم شوته<sup>۳</sup> متولد خواهد شد. در دوایره دوم شیوه با نام سوتاره<sup>۴</sup> و در پایان دوایره سوم وی با نام دَمنه<sup>۵</sup> متولد خواهند شد. در نهایت، در دوایره بیست و هشتم با نام برهما چَرین<sup>۶</sup> متولد شده و مردم را می‌ترساند. سپس وارد غار مقدس در مرو شده و با اسم لکولی<sup>۷</sup> نامیده خواهد شد.<sup>۸</sup>

علاوه بر تجسدهای مذکور، شیوه هشت هیئت دیگر هم دارد که نشان می‌دهد همه جهان و جهانیان با شیوه یکی است. زمین، آب‌ها، آتش، باد، آسمان، خورشید، ماه و قربانی کننده اشکال هشتگانه جسمانی (فیزیکی) شیوه هستند. افزون بر این آسمان، آتمن، ماه، آتش، خورشید، آب‌ها، زمین و باد نیز اشکال هشتگانه شیوه محسوب می‌شوند. هر کدام از این اشکال کارکردهای مشخصی دارند. شیوه در هیئت خورشید با پرتوهایش به تمام موجودات

۱. *linga*, Vol. 1, Cha 65, *linga*, Vol. 1, Cha, 65, pp. 172-175.

۲. *linga*, Vol. 1, Cha, 24, pp. 3-4,6-9.

۳. *šveta*

۴. *Sutāra*

۵. *Damna*

۶. *Brahmačarin*

۷. *lakuli*

۸. *linga*, Vol. 1, Cha, 24, pp.1-140.

حیات بخشیده و باعث رشد و نمو گیاهان و سبزه‌زارها می‌گردد. شیوه در هیئت ماه در تمام موجودات مجسم به شکل منی حضور دارد، شکل ماه وی در اذهان تمام موجودات مجسم قرار دارد و این هیئت شیوه باعث رشد دئوه‌ها نیز می‌گردد. وی در شکل یجمانه (کاهن قربانی کننده) همواره از طریق پیشکش‌های قربانی باعث رشد موجودات جنبنده و ناجنبنده می‌شود. تمام آب‌های رودخانه‌ها و اقیانوس‌ها و تمام آبهایی که در داخل جهان یا خارج از آن هستند، شکل جسمانی (شکل آب) شیوه را تشکیل می‌دهند. تمام آتش‌های جهان شکل آتش شیوه هستند و این هیئت وی بسیار بزرگ است. وی در هیئت باد، تمام بادهای جهان را تشکیل می‌دهد. وی در هیئت زمین، کل برهمن را در برمی‌گیرد. افزون بر ماه و خورشید و آتمن، عناصر پنجگانه نیز هیئت و شکل کیهانی شیوه هستند.<sup>۱</sup>

### جایگاه برهما و ویشنو در لینگه پورانه و ارتباط آن‌ها با خدای شیوه

برهما، ویشنو و شیوه، تریمورتی لینگه پورانه هستند. هر چند برهما و ویشنو تجلی شیوه هستند اما هر کدام خدایی مستقل محسوب می‌شوند و از استقلال وجودی برخوردارند. برای مثال برهما از روی اخلاص، شیوه را ستایش کرده بود و خالصانه در آرزوی پسری بود. شیوه این آرزوی وی را برآورده ساخت و برهما صاحب چهار پسر به روشنایی و زیبایی خودش شد. آن‌ها نیز مثل برهما سرخ جامه و سرخ رنگ بودند. البته در هر کلیه‌ای پسر برهما رنگ خاصی به خود می‌گیرد و آن کلیه به همان رنگ نامیده می‌شود. از جمله کلیه تپوروشه<sup>۲</sup> که سی و یکمین کلیه است به رنگ زرد است، در این کلیه هم برهما و هم پسرش کاملاً زرد رنگ هستند و جامه زرد رنگ پوشیده‌اند. هم‌چنین برهما در این کلیه، گاوی چهارپا، چهار پوزه، چهار دست، چهار پستان، چهار چشم، چهار شاخ، چهار دندان و چهار دهان را می‌بیند که این گاو همان شکل جهانی شیوه است، یعنی شیوه در این قالب بر وی تجلی کرده است.<sup>۳</sup>

ویشنو خدایی ازلی وصف شده که هیچ سرآغازی ندارد، او پرکریتی، پوروشه و

۱. *linga*, Vol. 1, Cha. 12, pp.2-3, 8, 10-11, 19-20, 22, 28-29, 30-31, 34-35, 37-38, 39, 43.

2. *tatpuruša*

۳. *linga*, vol.1, Cha.11, p.2; Cha.12, pp. 6, 9-10; Cha.13, pp.1-6ff.

محافظ جهان است. وی برهما است و جهان بدن او و برهما از فیض او به وجود آمده است. ویشنو که رودره هم نامیده می‌شود با جهان یکی است وی رهایی بخش انسان‌هاست نشیمن‌گاه نامریی و الهی وی در وسط اقیانوس ششه<sup>۱</sup> نام دارد. هشت جهان زیرین پاهای او و هفت اقیانوس لباس‌های‌اش هستند. آسمان سر او، باد دماغش و خورشید و ماه چشمان وی هستند. پرستندگان شیوه هرگز از چیزی نمی‌ترسند از جمله شخصی به نام ددیکه<sup>۲</sup> از روی اخلاص به عبادت شیوه پرداخته بود و از هیچ چیز نمی‌ترسید. روزی ویشنو در لباسی مبدل و به شکل برهمن به پیش ددیکه رفت، اما بلافاصله وی ویشنو را شناخت و به او گفت من از چیزی نمی‌ترسم چون شیوه را می‌پرستم. در این حین ویشنو جامه‌اش را به کناری انداخت و خود را نشان داد و ددیکه را تکریم کرده و گفت تو از هیچ چیز نمی‌ترسی چون به عبادت شیوه پرداخته‌ای در واقع عالم مطلق هستی.<sup>۳</sup> ویشنو به لحاظ مقام و منزلت، بزرگتر از برهما است چرا که وی ریشه برهما معرفی شده است.

### رویکردهای الهیاتی در لینگه پورانه

#### الف) توحید

در لینگه پورانه برخی عبارات دال بر دیدگاه توحیدی و برخی دیگر ناظر بر تفکر وحدت وجودی هستند. به عبارتی دیگر، خداوند در اینجا گاهی فراتر از همه موجودات و جهانیان توصیف می‌شود، اما در عین حال از طریق برخی واسطه‌ها و تجلیات می‌تواند با این جهان ارتباط برقرار کند. در این رویکرد خداوند در عالی‌ترین مرتبه خود موجودی بسیط و غیر شخصی است، اما به منظور ارتباط با جهان و روزی رسانی و ... تشخیص می‌یابد و از آن مرتبه محض خارج می‌شود.<sup>۴</sup> از طرفی دیگر در رویکرد وحدت وجودی، خداوند ساری و جاری در جهان است هر چه هست اوست و مابقی حقیقتی از خود ندارند اگر وجودی

1. šeṣa

2. dadica

۳. *linga*, vol.1, Cha.36, pp.4-8, 12, 13-14, 15-18, 19-21, 29-42.

۴. ایمانی، محمد رسول، «مقایسهٔ نظام خداشناسی اسلام و آیین هندو در بحارالأنوار و ویشنوپورانه»، پایان نامه دکتر، با راهنمایی علی موحدیان عطار، دفاع شده در مؤسسهٔ آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۹۴ش،



دارند وجودشان عاریتی است. در نتیجه، هر دو این رویکرد در لینگه پورانه مشهود است، اما نگرش وحدت وجودی در آن غالب است.

هر چند شیوه تصاویر متفاوت حیوانی، انسانی و قضیبی دارد.<sup>۱</sup> اما در لینگه پورانه به شکل لینگه (قضیب) مورد پرستش قرار گرفته و فراتر از تمام جهان و در بردارنده همه چیز است. در لینگه پورانه بارها گفته شده است که هر چه در جهان است رودره (شیوه) است، شیوه در پایان هر یوگه (دوره‌های چهارگانه جهان) به شکلی نمایان می‌گردد اما در اصل یک خدا وجود دارد و این‌ها شکل‌های او هستند، همه جهان اعم از جنبه و ناجنبه از بدن شیوه به وجود آمده است.<sup>۲</sup>

به‌طور کلی می‌توان گفت، هر چند گاهی اوقات در لینگه پورانه رویکرد تنزیهی به خداوند به چشم می‌خورد، اما خدا شناسی پورانه‌ای به ویژه در لینگه پورانه، خدا شناسی تشبیهی است؛ یعنی در آن از خدای شیوه تصویری انسان انگارانه ارائه شده است تا جایی که برای او نیروها و اندام‌های جنسی انسانی قائل شده‌اند.

### ب) وحدت وجود

در تعریف وحدت وجود آن را به انواع مختلف از قبیل وحدت نوعی وجود، مونیزم، وحدت فانی با باقی و ... تقسیم می‌کنند. نوع دیگری از آن پانتئیزم نام دارد که در بخش -هایی از ریگ ودا و اوپنیشدها یافت می‌شود. در این نوع دیدگاه، هر گونه کثرتی که موجودات را از هم متمایز سازد، وهمی (مایا) بیش نیست، به عبارتی دیگر وجود حقیقی فقط او (برهمن) است و سایر موجودات تکثرات وهمی بیش نیستند.<sup>۳</sup> نیاز به گفتن نیست که در بسیاری از عبارات دیدگاه همه‌خدایی یا وحدت وجودی به چشم می‌خورد: «بهشت»<sup>۴</sup> سر پروردگار و آسمان<sup>۵</sup> ناف او است، خورشید و آتش چشمان او، فصل‌ها

۱. Banerjea Jiten, "The Hindu Concept of God", *The Religion of the Hindu*, Ed.

By, Kenneth w. Morgan, New York, 1953, p.62.

۲. *linga*, vol.1, Cha.31, pp.41-42, vol.1, Cha.73, pp.10-21, vol. 2, Cha.31, p.9.

۳. موحیدیان عطار، علی، مفهوم عرفان، دانشگاه ادیان و مذاهب، ۱۳۸۸ش، ص ۱۳۲.

4. heaven

5. sky

گوش‌های وی هستند. جهان‌های زیرین پاهای او، اقیانوس لباس او، دثوه‌ها بازوان وی هستند. صور فلکی تزئینات او، پرکریتی همسر او، پوروشه لینگه وی هستند. از صورت وی تمام برهمن‌ها، برهما، ایندره، و ویشنو صادر شده‌اند. کشتریه‌ها از بازوان وی، وایشیه‌ها از ران‌های او و شودره‌ها از پاهای وی به وجود آمدند. شیوه هم دارای صفت است و هم بی-صفت، برای کسانی که در محدوده‌های جهان قرار دارند، با صفات ظاهر می‌شود. اما برای یوگی‌ها بدون صفات مکشوف می‌گردد. شیوه آتمن (روح) همه چیز است او روشنی، تاریکی، برهما، ویشنو، عقل کیهانی ازلی، غیرازلی، پرکریتی، پوروشه است.<sup>۱</sup> این عبارات، به روشنی دال بر وحدت وجود هستند.

تجسم‌های هشتگانه شیوه تشکیل دهنده تخم بزرگ یا تخمک کیهانی<sup>۲</sup> یعنی جهان کنونی هستند. پس جهان محصول صور هشتگانه او است. از میان تجسمات هشتگانه، زمین، آب، آتش، باد، فضا به عناصر پنجگانه معروف هستند. همه جهان از آن عناصر تشکیل شده است. از آن‌جا که بدن انسان‌ها (عالم صغیر) متشکل از عناصر پنجگانه است، اعتقاد بر این است که شیوه در تجسم‌های هشتگانه‌اش بدن و جسم مادی هر موجود زنده - ای را تشکیل می‌دهد. هر موجودی با خداوند یکی است. شیوه به عنوان شرو<sup>۳</sup> استخوان - های اوست، به عنوان رودره نور دیدگانش است و ...<sup>۴</sup>. شیوه در تجلیات پنجگانه‌اش با عناصر پنجگانه هم یکی است و این نشان می‌دهد که وی همه چیز است، جهان است و همه جهان از جهت‌ها و تجلیات شیوه تشکیل شده است. همچنان‌که جهان متشکل از پنج عنصر است، انسان‌ها نیز متشکل از پنج عنصر اصلی ذهن، گفتار (زبان)، نفس، چشم و گوش هستند. بدین ترتیب میان جهان کبیر و جهان صغیر نوعی تشابه و توازن برقرار است و هر دو شیوه است.<sup>۵</sup> پس معلوم گشت که شیوه هم بدن انسان و هم جسم جهان است و تمام هستی همان شیوه است. شیوه و جهان یکی است و این به وضوح نشانه اعتقاد به وحدت وجودی در لینگه پورانه است.

۱. *linga*, vol.2, Cha.75, pp.7-11, vol.1, Cha.75, pp.29-30, vol.2, Cha.19, p.12.

2. Brahmanda

3. śarva

۴. *linga*, vol.1, Cha.41, pp.35-36; Cha.86, pp.131ff.

۵. Gonda, *Visnuism and Sivaism*, New Delhi, 1996, pp.44, 46.

هم‌چنان‌که ذکر شد در لینگه پورانه بعضی عبارات دال بر نگرش توحیدی و برخی دیگر نشان‌گر دیدگاه وحدت وجودی هستند. اما به نظر می‌رسد کفه ترازو به نفع دیدگاه وحدت وجودی است؛ زیرا در لینگه پورانه علی‌رغم اشارات پراکنده به دیدگاه توحیدی وجود خدایان دیگر نفی نشده، بلکه آن‌ها نیز وجود دارند ولی شیوه بزرگ‌تر از آن‌هاست «من مهارکننده و محافظ همه چیز هستم. هیچ خدایی بزرگ‌تر از من وجود ندارد».<sup>۱</sup> البته ظاهراً دیدگاه وحدت وجودی ویژگی اصلی پورانه‌ها است و هر پورانه براساس نگرش خاص خودش خدایی را معرفی می‌کند که همه چیز است، همه چیز از او است و همه چیز به او برمی‌گردد.<sup>۲</sup>

### نتیجه

در لینگه پورانه مطالب و مسائل انبوهی مورد بحث قرار گرفته است. از اسطوره‌ها و داستان‌ها و حکایات و آموزه‌های اخلاقی گرفته تا مسائل تقریباً تاریخی و دیدگاه‌های زاهدانه و عارفانه و الهیاتی در آن به چشم می‌خورد. در بُعد خداشناسی خدایان متعددی از قبیل ایندره، اگنی، یمه ویشنو، برهما ... مورد اشاره قرار گرفته‌اند، اما مهم‌تر از همه شیوه به شکل لینگه در این متون پرستش شده است. از عظمت و بزرگی شیوه و نمادها و شیوه‌های پرستش وی اسطوره‌ها و داستان‌های مربوط به او نقش‌ها و کارکردهای مختلف وی، ارتباطش با سایر خدایان، تجسم شیوه در لینگه، انواع و اهمیت و ستایش لینگه، همسران شیوه و رابطه وی با آن‌ها سخن گفته شده است. بنابراین می‌توان گفت الوهیت یا خداشناسی لینگه پورانه کاملاً یک‌دست و منسجم نیست؛ چرا که گاهی توصیفات این متون درباره شیوه توحیدی و در بیشتر مواقع وحدت وجودی است. هم‌چنین نگرش لینگه پورانه به خداوند عمدتاً تشبیهی است؛ یعنی وی را همانند انسان و دارای اندام‌های حسی و جنسی توصیف کرده است. در نهایت می‌توان گفت خداشناسی لینگه پورانه از نوع وحدت وجودی است و این مفهوم به زبان اسطوره‌ای و تا حد زیادی عامیانه بیان شده است.

۱. *linga*, vol.2, Cha.98, pp.27-24; Cha.96, pp.33-35.

۲. Dowson, John, *A Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion, Geography, History and Literature*, London, 1961, p.245.

برخلاف نگرش خداباوری که در بحث ارتباط خداوند و جهان، او را کاملاً متعالی و غیرقابل دسترس معرفی می‌کنند در لینگه پورانه کل جهان بدن شیوه است و جهان و شیوه در اصل باهم یکی هستند و خداوند کاملاً ساری و جاری در جهان است. جهان در خداوند (شیوه) موجود است اما شیوه هرگز تحت تأثیر جهان قرار نمی‌گیرد و شیوه هم متعالی و هم به نوعی در آن حلول یافته است. هم عالم کبیر و هم عالم صغیر به مثابه جسم شیوه هستند. در پایان باید گفت که تأثیر و دهاها و مکتب ودانته بر لینگه پورانه دور از ذهن نیست، اما بررسی این مسئله پژوهش جداگانه‌ای می‌طلبد.

### منابع

- ایمانی، محمدرسول، «بررسی مهمترین مؤلفه‌های جهان بینی هندویی در متون پورانه‌ای»، معرفت/ادیان، سال اول، شماره چهارم، ۱۳۸۹ش.
- همو، «طرحی از نظام خداشناسی آیین هندو در ویشنوپورانه»، معرفت/ادیان، سال هفتم، شماره اول، ۱۳۹۴ش.
- همو، «مقایسهٔ نظام خداشناسی اسلام و آیین هندو در بحارالأنوار و ویشنوپورانه»، پایان نامه دکتر، با راهنمایی علی موحدیان عطار، دفاع شده در مؤسسهٔ آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۹۴ش.
- موحدیان عطار، علی، *مفهوم عرفان*، دانشگاه ادیان و مذاهب، ۱۳۸۸ش.
- جلالی نائینی، محمد رضا (مترجم)، *ریگ ودا*، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۲ش.
- سیمن، ویتمن، *آیین هندو*، علی موحدیان عطار، قم، مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان و مذاهب، ۱۳۸۲ش.
- شرفایی، محسن، «جهان‌شناسی پورانه‌ای: ویشنو پورانه و وایو پورانه، در مقایسه با جهان‌شناسی قرآنی»، پایان‌نامه دکتری به راهنمایی دکتر ابوالفضل محمودی، دفاع شده در دانشگاه علوم و تحقیقات تهران، ۱۳۹۵ش.
- شرفایی، محسن و ابوالفضل محمودی، «بررسی ادبیات پورانه‌ای در دین و فرهنگ عامهٔ هندو»، فصلنامه مطالعات شبه قاره دانشگاه سیستان و بلوچستان، سال هفتم، شماره بیست و نهم، ۱۳۹۵ش.
- Bailey, Grey, "Puranas", *Encyclopedia of Hinduism*, Ed. By, Denise CUSH and others, Routledge, 2010.
- Banerjea Jiten, "The Hindu Concept of God", *The Religion of the Hindu*, Ed. By, Kenneth W. Morgan, New York, 1953.
- Bhattacharya, Barjamadhava, *Saivism and the Phallic World*, New Delhi, Munshiram Manoharlal Publishers Pvt Ltd, vol.1, 1993.
- Bhattacharyya, Narendra Nath, *Indian Religious Historiography*, New Delhi, Munshiram Monohalal Publishers, vol.1, 1996.
- Idem, *History of Indian Cosmogonical Ideas*, New Delhi, Munshiram

- Manharalal, 1971.
- Conio, Caterina, "Puranas", *Encyclopedia of Religion*, Ed. By, Mircea Eliade, New York, Macmillan, vol.12, 1987.
  - Dasgupta, Surendranath, *A History of Indian Philosophy*, London, Cambridge University Press, vol.1-5, 1922-1925.
  - Dowson, John, *A Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion, Geography, History and Literature*, London, 1961.
  - Eliot, Sir Charles, *Hinduism and Buddhism: An Historical Sketch*, London, Cruzon Press, vol.2, 1998.
  - Flood, Gavin, "Śaiva", *The Hindu World*, Ed. By, Sushil Mittal & Gene Thursby, London & New York, Routledge, 2004.
  - Gonda, j. *Visnuism and Sivaism*, New Delhi, 1996.
  - Jacobs, Stephen, *Hinduism Today*, London, Continuum International Publishing Group, 2010.
  - Kloetzli, W. Randolph, "Ptolemy and Purana: God's Born as Men", *Indian Philos*, no.38, 2010.
  - Kramrisch, Stella, "Siva", *Encyclopedia of Religion*, Ed. By Mircea Eliade, New York and London, vol.13, 1987.
  - Mani, Vettam, *Puranic Encyclopaedia*, Delhi, Motilal Banarsidass, 1975.
  - Pargitter, F.E, "Purānas", *Encyclopedia of Religion and Ethics*, Ed. By, James Hastings, Edinburgh, vol.10, 1918.
  - Rapson, E.J, *The Cambridge History of India*, Ed. By, E.J Rapson, London, Cambridge At the University Press, vol.1, 1922.
  - Rocher, Ludo, *A History of Indian Literature: The Puranas*, Wiesbaden, Harrassowitz, vol.2, 1986.
  - Smith, Travis, "Siva", *Encyclopedia of Hinduism*, Ed. By Denise Cush and others, Routledge, 2010.
  - *The Linga Purānas*, Tr. By, A Board of Scholars, parts 1&2, first pub. Delhi, 1973.
  - Werner, Karel, *A Popular Dictionary of Hinduism*, Curzun, 1997.
  - Zimmer, Heinrich, *Myths and Symbols in Indian Art and Civilization*, Ed. By, Joseph Campbell, Washington, Bollingen Foundation, 1946.
  - Wilson, H. H, *The Vishnu Purana, A system of Hindu mythology and tradition*, oxford, 1840.